

O KAŠIĆEVU PREVOĐENJU SVETOGA PISMA

DR. PETAR BAŠIĆ, TOR, ZAGREB

Kašićev prijevod Svetoga pisma,¹ njegovo životno djelo i jedno od značajnih djela za hrvatsku kulturu uopće, u nas je relativno malo proučavan. I oni koji su se njime bavili činili su to u okviru opsežnih rasprava, tako da su mnoga pitanja ostavljali otvorenima.²

U ovom radu kanim sabrati na jedno mjesto nove podatke, prikupljene tijekom rada na prijepisu, koji mogu poslužiti novim istraživanjima.

I. Povijesni pregled

1. Osnovni biografski podaci

Bartol Kašić (Bartholomeus Cassius³) rodio se, 15. rujna 1575.⁴ u Pagu. God. 1590. odvodi ga ujak Deodat u Ilirski zavod u Loreto na školovanje. Zavod je god. 1593. premješten u Rim te Bartol u Rimu nastavlja školovanje. Završivši tamo gimnaziju ulazi 14. kolovoza 1595. u Družbu Isusovu. Zatim ga susrećemo kako 1598. poučava gramatiku u isusovačkom zavodu u

1 Za Kašićeva djela koja se često spominju upotrebljavam ove kratice: B = prijevod Svetoga pisma, Biblije (1625-37) (rukopisi: Od = rkp. u Odesi, Zd = rkp. u Zadru, Zg = rkp. u Zagrebu); L = Lekcionar (1641); R = Ritual (1640).

2 Kašićev rad na prijevodu Svetoga pisma najcjelovitije je obradio T. S. VOJNOVIĆ, *Prevođenje cjelovite Biblije u Hrvata do prve tiskane Biblije 1831. godine. Bibliografska studija* (1976, disertacija; arhiv KBF u Zagrebu), 101-123 + 184-192 (bilješke). Jezik je nešto bolje proučen (v. bilj. 50), no mnoge još nedovoljno istražene okolnosti otežavaju sigurnije zaključke i na tom području.

3 Katkada ima dodatak Curictensis (v. bilj. 6), što dolazi od Curycta vetus (Stari krk), kako se prije zvao Pag (usp. M. STOJKOVIĆ, *Bartol Kašić D. I. Pažanin /1575.-1650./*. Prilog za njegov život i književni rad, u: Rad JAZU, knj. 220, Zagreb 1919, 170-263, nav. 172; usp. još M. ŠREPEL, *Latinski izvor i ocjena Kašićeve gramatike*, u: Rad JAZU, knj. 102, Zagreb 1890, 172-201, nav. 199).

4 Obično se kao datum Kašićeva rođenja uzima 15. kolovoza 1575. (usp. M. KORADE, *Hrvatski isusovci - misionari*, Zagreb, 1991, 63. Tako - prema Vojnoviću - drže svi povjesničari osim Šafarika, (VOJNOVIĆ, 101; P. J. ŠAFARIK, *Geschichte der südslawischen Litteratur*, II, Prag 1865, 24, drži da je Kašić rođen 1570. - Godina 1575. slaže se s jednim zapisom u B (kod Mt 6): »1635 na 15 7bra života svoga godiš 60. Bartulomij Kašić gesuit«. Oznaka za mjesec »7bra«. Ista oznaka za mjesec dolazi još u B na kraju J8 (zadarski rkp.). Da Kašić za rujna rabi i naziv »setembar« može se vidjeti u R 65 (»ruyan setembar«).

Rimu.⁵ God. 1600, na poticaj svojega generala Claudija Aquavive, počinje pisati gramatiku hrvatskog jezika. To je prva hrvatska gramatika, objavljena u Rimu pod naslovom *Institutionum linguae Illyricae*.⁶ Prezbiterom postaje u ožujku 1606. i odmah nakon toga penitencijarom u Sv. Petru u Rimu. Budući da je bio vrlo sposoban, papa ga dva puta šalje kao misionara u turske zemlje (1612-1613. i 1618-1620). Prije prvog misionarskog putovanja tri godine boravi u Dubrovniku i tu osniva isusovačku rezidenciju. Na svojim misionarskim putovanjima obilazi Bosnu, Dalmaciju, Panoniju, Srbiju, Makedoniju i Srijem. Između prvog i drugog putovanja u turske zemlje boravi četiri godine u Loretu. Nakon drugog misionarskog putovanja boravi u Dubrovniku sve do 1633/34,⁷ kada odlazi u Rim, gdje umire 28. prosinca 1650. Potkraj života počeo je pisati autobiografiju, koja nažalost seže samo do 1625.⁸ Autobiografija opširnošću, govornjivošću i pretjeranim sudom o sebi odaje da ju je pisao kao starac.⁹

Kašića, s obzirom na broj napisanih djela, ubrajamo među najplodnije pisce i prevoditelje 17. stoljeća. Najznačajnije njegovo tiskano djelo svakako je Rimski ritual (Rim 1640), a između sedam netiskanih posebno mjesto zauzima cjelovit prijevod Sv. pisma, koji je, po vremenu i trudu što ga je u nj uložio te po silnom nastojanju da se tiska - slobodno možemo kazati - njegovo životno djelo.

2. Povijesnocrkveni kontekst

Vrijeme u kojem Kašić prevodi Sv. pismo vrijeme je neposredno poslije Tridentskog sabora. Rasprave o prevođenju Sv. pisma na suvremene jezike još su bile žive. To pitanje valja međutim promatrati u povezanosti s raspravama o upotrebi narodnog jezika u liturgiji. Na Tridentskom saboru o jeziku u liturgiji raspravljalo se u dva navrata: 1551-52. i 1562. U tekstu koji je predložen kao osnova za raspravu, kao i u prvoj redakciji samog teksta (1651-52), za opravdanje latinskog jezika u liturgiji navode se ovi razlozi: latinski kao posvećen jezik (natpis na križu bio i na latinskom), prednosti jedinstvenog jezika i nedostaci zbog množine jezika, opasnost od nepoštovanja svetih otajstava. U konačnom tekstu Sabor ne osuđuje upotrebu narodnog jezika, kako su neki tražili, ali ga ni ne odobrava. No kao opravdanje za upotrebu

⁵ Usp. *Putovanja* (v. bilj. 8) 29-30; VOJNOVIĆ, *Prevođenje* 101, pogrešno navodi da je to u Jakinu.

⁶ Potpuni naslov: *Institutionum linguae Illyricae libri duo. Authore Bartholomeo Cassio Curictensi societatis Iesu. Editio prima*, Rim 1604; pretsak: B. CASSIUS, *Institutiones linguae Illyricae. Nunc iterum edidit R. Olesch*, Köln - Beč 1977 (=Slavistische Forschungen, Bd. 21).

⁷ Kašić je barem povremeno boravio u Rimu već od 1633, kada izdaje 2. izdanje *Katekizma*, a vjerojatno je već u 2. polovici 1634. preuzeo službu penitencijara u bazilici Sv. Petra (usp. J. WICKI - M. KORADE, *Hrvatski penitencijari u Rimu od 1596. do 1773.*, VP 16, 1986, 23-49, nav. 33; na članak i na neke biografske podatke upozorio me je V. Horvat, na čemu mu i ovdje zahvaljujem).

⁸ Autobiografiju na latinskom izvorniku izdao je V. Vanino: *Autobiografija Bartola Kašića. Za tisak priredio i bilješkama popratio Dr. Miroslav Vanino D. I.*, u: *Grada za povijest književnosti hrvatske*, knj. 15, uredio F. Fancev, Zagreb 1940, 1-144, a u hrvatskom prijevodu Stj. Sršan: B. KAŠIĆ, *Putovanja južnoslavenskim zemljama*, Privlaka 1987 (=Dukat, II. kolo, knj. 4).

⁹ Usp. VOJNOVIĆ, *Prevođenje*, 101-102. - Autobiografija se prekida usred rečenice. Kašićev znanac i nasljednik u službi penitencijara u Sv. Petru u Rimu R. Prodanello dodao je na kraju rukopisa: »Hic finem imposuit auctor et scriptor vitae suae P. Cassius. Haec quando scribebat 76. annum agebat et bonus senex, iam annis et senio confectus repuerascerat - Ovdje je završio autor i pisac svoga života o. Kašić. Kad je ovo pisao bio je u 76. godini i vrlo starac, već iznemogao zbog godina i starosti, djetinjio je.« - M. Vanino drži da je Kašić autobiografiju morao započeti ranije, najkasnije god. 1649 (usp. *Autobiografija*, 2).

latinskog jezika tu se spominje samo dugotrajna predaja Rimske crkve. Sabor međutim naređuje (*mandat*) da se misa, jer se u vezi s misom i raspravljalo o jeziku, tumači vjernicima (*ex his, quae in missa leguntur, aliquid exponant*), osobito u nedjelje i blagdane.¹⁰ Riječ je dakle, ograničimo li se na biblijski tekst, o tumačenju, a ne o čitanju, premda su i to neki tražili, što je međutim odbijeno. Saborske odluke o jeziku ipak nisu utjecale na lekcionare na narodnom jeziku, koji su bili brojni i prije i poslije Tridentskog sabora.¹¹ No oni su, po svemu sudeći, služili samo za tumačenje biblijskog teksta, ili, u najboljem slučaju, za čitanje na narodnom jeziku poslije čitanja na latinskom.¹²

O prevođenju Sv. pisma na narodni jezik stav je bio znatno liberalniji. O tome se raspravljalo na 4. sjednici (1546). Rasprave su bile žive, no sam Sabor nije o tome zauzeo stav, nego je kontrolu prijevoda prepustio mjesnim vlastima.

U razdoblju koje je uslijedilo stvari su se, bez krivnje Sabora, promijenile nagore. God. 1559. Pavao IV. uvodi Indeks zabranjenih knjiga i naređuje: »Nijedna Biblija na narodnom jeziku... ne može se tiskati ili čitati ili držati bez dopuštenja Sv. Oficija Rimske inkvizicije.« Pet godina kasnije Pio IV, imajući pred očima saborsku pastoralnu smjernicu, daje ovlast biskupima da dopuste čitati Bibliju. Ali s Indeksom Siksta V (1590) i Klementa VIII (1596) ta je ovlast ponovno pridržana Svetoj Stolici, što će ostati na snazi do 1758.¹³

3. Početak i tijek rada

Kašić je, kako sam piše u Autobiografiji, za svojega drugog boravka u Dubrovniku (1620-33), počeo s prevođenjem Novoga zavjeta: »P. Kašić je ostao cijelo sljedeće desetljeće u Dubrovniku. Nikada nije bio bez posla, već je stalno radio oko spasenja bližnjih. U to je vrijeme počeo prevoditi cijelo Sv. pismo Novoga zavjeta na dalmatinski jezik.«¹⁴

T. S. Vojnović opravdano naglašava da je tu riječ o Novom zavjetu, no manje je opravdano što početak prevođenja stavlja u god. 1622. Vrijeme u koje Kašić smješta radnju (»u to vrijeme, *hoc tempore*«) jest razdoblje njegova boravka u Dubrovniku (1623-33). U svakom slučaju, čini se da ne počinje prevoditi prije kolovoza 1625. To se može zaključiti iz činjenice da u Autobiografiji, koja obuhvaća razdoblje do kolovoza 1625, Kašić spominje svoje protivnike i svoje druge spise, ali prevođenje SP tu ne spominje. Iz drugih izvora saznajemo da je NZ završio 1630.¹⁵ te da ga je poslao u Rim 12. 11. 1631.¹⁶ U međuvremenu je započeo s cjelovitim

¹⁰ Za tekstove i komentar usp. G. LANDOTTI, *Le traduzioni del messale in lingua italiana anteriori al movimento liturgico moderno. Studio storico* (=BEL, Subsidiaria 6), Rim 1975, 82-85.

¹¹ Usp. isto 91-93.

¹² Usp. isto, 93.

¹³ Usp. isto, 81-82.

¹⁴ *Putovanja*, 121.

¹⁵ O tome na sjednici Propagande 11. studenoga 1630. izvješćuje kard. Gaetani (usp. AP Acta, vol. 7, 159v-160r; VOJN. 107 s bilj. 321).

¹⁶ 21. kolovoza 1631. dubrovački biskup Toma Celesije (Thomas Cellesius) javlja u Rim da će tekst poslati prvom pouzdanom prilikom (usp. AP, SOGG, vol. 73, 104r), no to mu je uspjelo tek 12. studenoga te godine. Prijevod je poslao po krfskom nadbiskupu. U svom popratnom pismu biskup Celesije dodaje ispod potpisa: »Il P. Cassio desidera che se l'opera si stamperà, s'inscriva in ta. opera quella lettera longa, che già mandai alla Sac. congre dove si dano le ragioni, per le quali si e fata tal fatica« (isto, 109v; navedeno prema: VOJNOVIĆ, 107).

prevođenjem Biblije. Bilo je to, kako se može zaključiti iz njegovih zapisa u B, najvjerojatnije prvih dana god. 1631. To se daje zaključiti iz ritma prevođenja: na l. 63.¹⁷ stavljen je datum 26. 1. 1631, na l. 69. 1. 2. 1631, a na l. 114. 15. 2. Iz daljnjih oznaka proizlazi da je prevodio po redosljedu biblijskih knjiga, uključujući NZ. Posljednji datum zabilježen je na početku Ivanova evanđelja: 30. 5. 1636. Ako je sve išlo tim ritmom, sav je prijevod mogao biti završen u god. 1637.

Tako se, čini se, rješava još nešto što je mnogima zadavalo teškoće: Kašić je naime u svojoj autobiografiji zapisao da je Novi zavjet preveo dvaput (*quam P. Cassius Dalmaticam fecit bis*). Dosad se uglavnom prihvaćalo tumačenje koje je predložio Kašićev komentator Gianmaria Mattei (umro 1771).¹⁸ On misli da je Kašić 1622. počeo prevoditi na vlastitu pobudu, a 1625. po nalogu Propagande. To tumačenje međutim ne zadovoljava. Na osnovi novih podataka možemo zaključiti da se prvo prevođenje NZ odnosi na prijevod koji je poslao u Rim (bio je to samo NZ; 1625-1630); drugo prevođenje NZ bilo bi ono u sklopu prijevoda cijeloga SP (1630-37). A godina koju je stavio na početak svojega cjelovitog prijevoda SP (Anno 1625) godina je u kojoj od Propagande dobiva nalog da preveđe cijelo SP i u kojoj ga, po svemu sudeći, i stvarno počinje prevoditi, počevši od NZ (prvo prevođenje).¹⁹

Nakon četiri godine rad je prekinut, možda zbog neriješenog pitanja pisma koje je pokrenula Propaganda²⁰ ili zbog nadbiskupove smrti (1628). Toma Celesije to javlja Propagandi, a ona mu 1629. naređuje da ponovno organizira prevođenje, da nadzire i brine se za prijevod (*superintendat curetq. translationem*), da se što prije dovrši te ga nakon što bude potpun, pošalje u Rim (*quam primum perfici et postquam completa fuerit, eandem Romam mitat*).²¹ Krajem 1631. stigao je u Rim prijevod NZ s odobrenjem dubrovačkog i barskog nadbiskupa i s pozitivnim mišljenjem komisije, no nađoše se neki naši (nostrates quidam) koji uložiše prosvjed Sv. Stolici zbog narodnog jezika i latinice, jer da mi imamo od sv. Jeronima i glagoljicu i prijevod Biblije.²²

U međuvremenu se Kašić dao na prevođenje cijeloga Sv. pisma. Prijevod je mogao završiti u 1637. godini, a pregledao ga je i dotjerivao, kako se vidi po rubnim zapisima, do 1642. Najprije je, kao hitniji dio posla, preveo NZ. Vjerojatno je namjeravao objaviti najprije samo NZ. To bi mogao biti razlog što je *Prigovor štioču*, koji je u Vulgati ispred SZ, Kašić stavio na početak NZ.

¹⁷ Datum je vjerojatno bio i na l. listu, koji nažalost nije sačuvan; prepisivači su prepisali sve, pa i datume. Jedino je jedan prepisivač dodao i svoj datum i svoje ime, ali ne uz tekst nego na poseban papirić.

¹⁸ Izvor u VOJNOVIĆ, 106.

¹⁹ VOJNOVIĆ, 105, misli da je Propagandin nalog prenio Kašiću 1625. tadašnji dubrovački biskup Vincentius Lanterius. Vojnović taj podatak preuzima od drugih, a sam priznaje da, pregledavši u AP sva Propagandina pisma upućena biskupima 1625, nije našao pisma upućena dubrovačkom biskupu te zaključuje da se ono možda izgubilo ili je Propaganda svoj nalog očitovala na drugi način (usp. n. mj. bilj. 316).

²⁰ Usp. J. JURIC, *Pokušaj »Zhora za širenje vjere« od g. 1927. da kod Južnih Slavena uvede zajedničko pismo*, u: *Croatia sacra* 4/1934, 143-174.

²¹ AP Acta, vol. 6, l. 256v-257r; VOJNOVIĆ, 106 s bilj. 320; usp. M. VANINO, *Stjepan Roza o Evandelistaru Bartola Kašića*, u: VP 3, 1933, 133-148, nav. 134.

²² Zbog toga je Kašić napisao posebnu Apologiju u kojoj opravdava svoj prijevod. Izdanje Apologije priprema V. Horvat.

4. Neuspjela nastojanja oko tiskanja

Propaganda je požurivala prijevod, no tiskanje je neočekivano zapelo kod Sv. Oficija kad je prijevod bio dovršen.

O Kašićevu prijevodu raspravljalo se više puta na Propagandinim sjednicama. Tako se na sjednici 1. travnja 1629. pretresa priopćenje dubrovačkog nadbiskupa o prekidu prevođenja te mu se naređuje da se ono što prije nastavi, dovrši i pošalje u Rim.

Nadbiskup je prijevod poslao 12. 11. 1631, s popratnim pismom, datiranim 20. 7. 1631. Tu stoji da on odobrava Kašićev prijevod »ex textu latino in illyricum seu slavonicum idioma« (B, 3, 2v). *Nadbiskup je priložio spomenicu* odbora za prevođenje, u kojoj se kaže da je odbor, tj. »bogoslovi vješti jezicima latinskom i hrvatskom određeni unaprijed od predšasnika Vaše Presvijetlosti, a onda od Vas samih, pregledali smo i usavršili (revisto e perfettionato) s velikim marom i sa svom mogućom pomnjom kroz pet godina po više puta Novi Zavjet preveden na hrvatski jezik iz latinske Vulgate po izričitom nalogu Sv. Zbora za širenje vjere.«²³ U spomenici se dalje napominje: a) po njihovu mišljenju ponovno pregledavanje ne bi imalo svrhe, jer da dobro znaju kako u Rimu nema ljudi »cosi intendenti del dialetto di queste Province, ne pratiche del parlare e scrivere regolatamente, conforme alla gramatica illyrica, come e scritta quest'operac«; b) a ako bi Propaganda ipak inzistirala da se prijevod ponovno pregleda, onda neka to učini Dubrovčanin Antun Deodat, iz Zavoda sv. Jeronima; c) odbor upozorava na teškoće u korekturi zbog jezika i pravopisa; d) moli da se djelo tiska lijepim i ugodnim slovima u dva stupca, usporedo latinski i hrvatski, »nek se vidi potpuno suglasje obaju tekstova i točnost prijevoda, kakve nije nikad bilo ni između grčkog i latinskog teksta«.²⁴

Na vijećanju Zbora na sjednici 22. studenoga 1632. pročitana je spomenica koja govori o prijevodu evanđelja i poslanica (detti evangelii et epistole). U njoj se spominje 6 bogoslova i kanonista koje je odredio dubrovački nadbiskup i koji su radili na prijevodu *tri* godine te dovršivši ga poslali u Rim. Prijevod međutim nije dobio odobrenje jer nije bio pisan slovima »sv. Jeronima ili sv. Ćirila«; sada je nadbiskup, kaže se dalje, došao u Rim ad limina pa je upozorio da je jezik evanđelistara opećenit po svem Istoku i Levantu, a posebice se razumije i govori u turskim krajevima, gdje ima mnogo katolika. Zato moli neka se prijevod opet pregleda i onda tiska, jer će se inače mnogi kršćani izvrći opasnosti da slušaju pogrešna tumačenja; nadbiskup je već bio na neko vrijeme odobrio nekim obrazovanim župnicima da sami prevode evanđelja i poslanice.²⁵

Komisija se, kako se vidi, spominje u dvije spomenice. Vjerojatno je riječ o istoj komisiji, no koja bi na pregledanju prijevoda NZ radila pet godina, na pregledanju Lekcionara tri godine.²⁶

Kašić će se na pitanje tiskanja vraćati u predgovorima Ritualu (1640),²⁷ a novi njegov memorijal papi Urbanu VIII. (1644)²⁸ ostao je bez odjeka.²⁹ Utjecaj rusinskih katoličkih monaha

²³ VANINO, *Stjepan Roza* 134.

²⁴ AP, SOGG vol. 73, 111r; VANINO, *Stjepan Roza* 134-135.

²⁵ Usp. VANINO, *Stjepan Roza*, 135.

²⁶ Šestočlanu komisiju spominje i FUČAK, *Šest stoljeća* 230, govoreći o Kašićevu Lekcionaru, i VOJNOVIĆ, *Prevođenje* 105, govoreći o Kašićevu prijevodu SP, no ni jedan ni drugi kao da ne pretpostavljaju dva različita djela (Lekcionar i SP).

istočnog obreda, vatrenih zagovornika staroslavenskog jezika u bogoslužju, vjerojatno je bio odlučujući za netiskanje Kašićeva prijevoda Biblije.³⁰

II. O Kašićevu prijevodu Svetoga pisma

1. Rukopisi

Rukopise sam iscrpno opisao za kritičko izdanje Kašićeva prijevoda Svetoga pisma koje je pri dovršetku, no i ovdje ih je korisno barem kratko spomenuti.

Kašićev prijevod Svetoga pisma nije sačuvan u cijelosti. Najveći dio čuva se u Zagrebu (tri sveska), jedan dio, koji sadržajno odgovara 2. zagrebačkom svesku i djelomice ga dopunja, u Odesi, a u Zadru je jedan cjelovit svezak s NZ i dijelovi SZ iz različitih primjeraka, kojima se dobrim dijelom dopunjava zagrebački rukopis.

Ne znamo kako je tekst bio prvotno razdijeljen. Po tekstu koji je sačuvan može se zaključiti da je sav tekst prijevoda bio razdijeljen na 5 svezaka, od kojih su 2. i 4. izgubljeni. Na početku *Zg I* nalazi se kazalo knjiga koje ulaze u taj svezak, a tako je i na početku *Zg II* i *Od*. Na kraju se najavljuje na dnu stranice sljedeća knjiga, i to je u oba slučaja početak svezaka koji nisu sačuvani. Prema tome, tekst bi bio ovako razdijeljen:

- 27 Kašić se najprije obraća papi Urbanu VIII. i moli ga da se zauzme za izdavanje njegova prijevoda NZ: »Utinam aliquando etiam lucem aspiciat Selecta a me ex antiquis Illyricis codicibus Versio Illyrica Novi Testamenti, Tuo imperio, tuisq; perurbanis auspicijs, ut ea tota Natio luce nova Evangelicae praedicationis, veritatis illustrata contra haereses, et schismata, Tuae Sanctitatis aeterna recordatione glorietur, et oblectetur - O da jednom po Tvom nalogu i Tvojim velikodušnim pokroviteljstvom ugleda svjetlo i moj ilirski prijevod Novoga zavjeta, načinjen po starim ilirskim kodeksima, da Te sav narod prosvjetljen tim novim svjetlom evanđeoskog propovijedanja istine protiv hereza i raskola slavi vječnim sjećanjem i radošću« (R, IV); za isto Kašić moli i korisnika Rituala: »Hoću još dati na znan'je počtovanim popovom i pastirom od duša da sam ne samo prinesao u naš jezik ovim govorom općenijim Ritual ovi rimski nego takojer i sva Sveta pisma... Molite dakle sarčano i prosite, počtovani misnici, vaše arhibiskupe i biskupe da upisu S. O. papi i kardenalom svetoga skupa od Razplodjen'ja vire Isukarstove da vam čine dati na svitlost Sveta pisma neka ih uzmožete istino razumiti i puku tomačiti i pripovidati« (R, XV-XVI).
- 28 U memorijalu Kašić izvješćuje papu kako je i na temelju čega prevodio te o potrebi takvog prijevoda (tekst memorijala donosi VOJNOVIĆ, 115-116).
- 29 VOJNOVIĆ, 116.
- 30 U jednoj nepotpisanoj i nedatiranoj spomenici priloženoj spisima sa sjednice Kongregacije od 26. 6. 1646. vrlo je razrađena argumentacija protiv tiskanja hrvatskoga (Kašićeva) prijevoda Biblije: s jedne strane, to je suvišno jer Ruteni (Rusini) tobože posjeduju prijevod samoga sv. Ćirila; k tome, Propaganda je odlučila (1626) da se reformirani misal i brevijar izda staroslavenskim, a ne narodnim jezikom; nadalje, svećenicima koji znaju latinski to bi svakako bilo suvišno, a neukim glagoljašima nekorisno ili štoviše opasno za vjeru; konačno, raznolikost hrvatskih narječja i pravopisâ protivi se tiskanju Biblije (usp. AP, SOGG vol. 264, 559v). - S. KOVAČIĆ, *Ivan Nikola Bugardelli i njegov rukopis Biblije na hrvatskom jeziku*, Fiskovićev zbornik II, Split 1980, 360-373, donosi ulomke te spomenice u bilj. 53-55, a njezine argumente ovako komentira: »Sve je to moralo i previše uvjerljivo djelovati na rimske službene krugove, a pitanje tiskanja Kašićeva prijevoda i onako je bilo dosta delikatno i moglo se provući jedino u slučaju da nitko nije upozoravao na razliku između staroslavenskog i govornog hrvatskog jezika koji su u Rim dolazili pod istim izrazom 'ilirskoga'« (367).

- 1) Post - Pnz (=Zg I; Kašićev autograf)
- 2) Jš - 2 Ljet (veći dio sačuvan u Zadru)
- 3) Ezr - Sir (=Zg II = Od)
- 4) Iz - 2 Mak (sav tekst izgubljen)
- 5) NZ (= Zg III = Zd XV)

Evo i pregleda sačuvanog teksta:

1. Zg ³¹	2. Zd ³²	3. Od ³³
<i>Post 2,10b-5,26</i>		
<i>7,15-50,25</i>		
<i>Iz³⁴</i>		
<i>Lev</i>		
<i>Br</i>		
<i>Pnz</i>		
	Jš	
	Suci	
	Rut	
	1 Sam 1,1-5,6b	
	28,10c-31,13	
	2 Sam 1,1-8,17c (-1 r.)	
	1 Kr (3Rg) 4,6c-8,7a	
Ezr		Ezr
Neh		Neh
Tob		Tob
Jdt		Jdt
Est		Est
Job	Job 1,1-14,10	Job
	36,15c-42,16	
Ps	Ps 1,1-33,7	Ps
Izr		Izr
Prop		Prop
Pj	Pj	Pj
Mudr		Mudr
Sir 1,1-51,35a		Sir

Novi zavjet (sačuvan cjelovit tekst u zagrebačkom i zadarskom primjerku)

³¹ Zg = Zagreb, Nacionalna i sveučilišna biblioteka, R 3613.

³² Zd = Zadar, Biblioteka Stolnog kaptola sv. Stošije, sign. 58 MS. - Dijelovi rukopisa koji se čuvaju u Zadru ne čine jedinstvenu cjelinu, nego su pripadali nekolicini različitih primjeraka - različitih po vremenu nastanka i po formatu, a pisali su ih i različiti pisari. NZ sačuvan je cjelovit i uvezan je u poseban svezak, a dijelovi SZ sačuvani su u posebnim sveščićima.

³³ Od = Odesa, Gosudarstvennaja Naučnaja Biblioteka im. A. M. Gor'kogo, sign. 10/5. To je dio SZ; 204 l., 14 x 19 cm (podatak iz J. HAMM, *Kašićev prijevod Pjesme nad pjesmama*, Filologija 1978, 8, 139-145, 140, bilj. 9; na raspolaganju imam samo fotokopiju toga rukopisa pa druge podatke ne mogu navesti).

³⁴ Gdje se uz kraticu knjige ne navode oznake glava i redaka, tekst je cjelovit.

2. Jezična problematika

Prevodeći svoja djela za širu uporabu (B, R, L), Kašić često spominje jezičnu problematiku. On u prvom redu želi opravdati svoj prijevod. Tako prijevod latinskog Rituala na 'ilirski' jezik opravdava time što mnogi 'ilirski' svećenici ne znaju latinski koliko je potrebno za pravilno razumijevanje i obavljanje obreda.³⁵ No zbog beskrajne raznolikosti 'ilirskega' jezika on nastoji pisati općenitijim jezikom. O tome piše: »Veokrat sam razmišljao i razgovarajući se s' družimi iziskovao kojim bismo načinom najboljim i najugodnijim mogli upisati i izgovoriti naša besiden'ja slovinska: ne mogosmo nikakova posebita najći s' kojim bi se moglo ne samo svima rusagom, paček ni jednomu samomu ugoditi gradu. Jere svaki človik svoga grada govor i besiden'je hvali: Hervat, Dalmatin, Bošnjak, Dubrovčanin, Serbljin.

Što ćemo dakle reći i odlučiti? Razborito i razložito scinim ja zaisto i mnim da oni pisalac koji hoće štogod upisati naši ima nastojati koliko najbolje može onim govorom upisati koga on višt u mnogih pozna da je najopćeniji i koga može svak lašnje razumiti« (R, XIV).

Kašić je kao dugogodišnji misionar upoznao jezik različitih hrvatskih krajeva i, premda po rođenju čakavac, uzima za osnovu štokavski, bosanskoga (R, XV), ali po nekim osobinama i dubrovačkoga tipa.³⁶ U svakom slučaju, očita je težnja da piše »najopćenijim« jezikom, tj. jezikom kojim govori najveći dio naroda. No iz onoga što slijedi stječe se dojam da su u pitanju ipak samo neznatne razlike: »Jur dakle ako ja bosanski upišem ove riči (poslao sam, učio sam, rekao sam ili take ine), ne branim zato Dalmatinu našem da on ne obrati na svoj način ove iste riči i inake ter reče: poslao sam, učio sam, rekao sam, ni manje Dubrovčaninu da ne reče poslo sam, reko sam (ali gdi ja upišem što ili šta, ne branim Dalmatinu da on reče ča) ter tako u inih ričih koje ne budu upisane načinom svoga grada ili mista, svak na svoj način navernuvsši slovo kojegodir po svojoj običaji: tako ne imamo koriti jedni družih veleći da zanose« (R, XV).

Na taj je naš općeniji jezik Kašić preveo (»prinesao«) ne samo Ritual, nego i Sveto pismo i Lekcionar. On međutim taj općeniji jezik ne zove bosanskim nego ilirskim (B, R), odnosno dubrovačkim (L).³⁷ Ovo posljednje neki tumače time što bi L bio namijenjen samom Dubrovniku,³⁸ no prije da je posrijedi drugi razlog: da to naime nije Kašićev izraz nego, kako ćemo odmah vidjeti, čiji drugi.

Cenzor Lekcionara arhiepzbiter Antun Deodat kaže da je pomno pročitao poslanice i evanđelja i ostalo iz novoga rimskog misala »propria Dialecto Ragusina per D. Lucam Natalem Ragusinum descripta« (naglasio P.B.). Ne spominje dakle Kašića kao prevoditelja, premda je njegovo ime u naslovu. Kako to protumačiti i što znači ono *descripta*? Čini se da, sa Stojkovićem, riječ 'descripta' valja shvatiti 'prepisana, drukčije opisana'. Natal bi, prema tome, Kašićev

³⁵ ...Ut Rituale Latinum fieret Illyricum... Perdifficile enim erat Illyricis Sacerdotibus non paucis Sacros Ritus Latino eloquio scriptos intelligere, eosq. in praxi exercere, apud quos non ea Latinae linguae uiget eruditio, ut possint, exequi parescripta rite, recteque, sicut oportet (R, III /iz posvete Urbanu VIII/); usp. J. FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskoga lektionara u sklopu jedanaest stoljeća hrvatskoga glagoljaštva*, Zagreb 1975, 227.

³⁶ HAMM, *Kašićev prijevod*, 140, kaže za Kašića da je »prvi od Hrvata sa - grubo uzeto - neštokavskog područja koji je prevodio Sveto pismo štokavštinom dubrovačkoga tipa«.

³⁷ *Vanghelia i Pistule istomaccene... u jesik dubrovacki*.

³⁸ STOJKOVIĆ, i s njim FUČAK (*Šest stoljeća*, 229-230).

prijevod prepisao »svojim dubrovačkim dijalektom«, a u skladu s time stavio bi i u naslov da je to 'tumačenje u jezik dubrovački'. S druge strane, u naslovu je navedeno da je to Kašićeva 'tumačenje', a i sam Kašić kaže da je preveo lekcionar. A što je Natal tu učinio, o tome - dok se to bolje ne prouči i dok se ne nađu izravni dokazi - možemo samo nagađati. Mogli bismo očekivati da nije dirao pravopis nego da je samo mijenjao riječi koje u dubrovačkom govoru nisu bile razumljive.

U pravopisu je bilo mnogo više kolebanja i razlika među autorima. Kašić, kao uostalom i njegovi suvremenici,³⁹ pokazuje težnju da isti glas valja uvijek jednako pisati. O tome kaže: »Pročtio sam ja bio razlika pisma pisaca naših i niesam našao ni jednoga meju mnogimi da jednako jednimi slovimi piše; paček ni dvojicu skladnu meju sobom: zato je vele mučno njih pisma pročtiti ne imajući mi odlučan jedan način osobiti, nego u mojoj Gramatici, u koj sam oblahšao štioću trudno čten'je, neka se ne bi čteći ni smetao ni potaknuo. Namislih bo da će biti lasno ona pisma u kojih bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glasen'je, a ne sad jedno, sadli drugo« (R, XVI-XVII).

Zatim nabraja koji su prije njega pisali naše riječi latinskim slovima: Marko Marulić Splićanin, Barno Karnarutić i dum Simun Budineić Zadrani, biskup Brautić, Marin Burešić, dum Basilij Gradić, pop Petar Palikuća, Sigismondo Giorgi, Andria Čubranović i fra Arhangeo Gučetić, Dubrovčani. Anibal Lucić Hvaranin, a parvo od svih Marko Andriulić u Vangelistaru, Trogiranin; takojer najposli u Vangelistaru fra Ivan Bandulavić Skopljanin, i dodaje: »Ali je malone svak svojim načinom služio se latinskimi slovimi, glaseći ih sad na jedan način, sada na drugi; što meni ne budući ugodno, nastojao sam ja po nauku od Gramatike moje vazda jednim načinom upisati i utištiti moja pisma« (R, XVII-XVIII). To je pravilo, kako sam kaže, postavio već u gramatici (1604), a u nastavku teksta nabraja svoja djela u kojima ga je primjenjivao te zaključuje: »Uzaznao sam... da ih se (=pisma) svak nauči lasno pročtiti, i lipo i barzo bez potaknutja« (R, XVIII). Zanimljivo je da prijevod SP ne spominje tu, nego samo tamo gdje spominje »bosanski« jezik (»sva Sveta pisma, Staroga i Novoga zakona«, R, XV).

3. Jezik i pravopis

O jezičnoj problematici u Kašića već je nešto rečeno. Postavljena je i radna hipoteza zašto Kašić općeniji jezik na koji je preveo Ritual, Sveto pismo i Lekcionar u B naziva ilirskim, a u L dubrovačkim. Ovdje bismo dodali koju napomenu o jeziku njegova prijevoda SP. U Gramatici je Kašić postavio osnovna jezična i pravopisna načela. Ovdje bi nas zanimalo kako se tih načela držao u prijevodu SP.

O jeziku Kašićeva prijevoda SP može se sa sigurnošću reći da je proučen slabije nego u drugim njegovim djelima, a to je i razumljivo jer je tekst ostao u rukopisu. No vidjeli smo da je prije svakog proučavanja jezika potrebno proučiti neke okolnosti prevođenja. Bez toga konačne ocjene nisu moguće ili su u svakom slučaju otežane. Ovdje ćemo navesti dva usporedna teksta koji mogu barem malo rasvijetliti tu problematiku.

³⁹ Izraz takvih težnji jest npr. i prvi hrvatski pravopis R. Đamanjića Nauk za pisati dobro (1639) koji je nedavno objavljen u Njemačkoj u nizu Sveučilišta u Bambergu Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte (priredila E. von Erdmann-Pandžić). Đamanjić, svjestan »nepomstva i nehajstva« na tom području, pokušava utvrditi »općeni nauk« dobra pisanja (izrazi u navodnicima preuzeti su od E. von Erdmann-Pandžić, nav. izd., IX).

B

1 ¹U početak bieše Rieč, i Rieč bieše pri Bogu, i Bog bieše Rieč. ²Ova bieše u početak pri Bogu. ³Sva su po njoj učinjena i bez nje nie učinjeno ništar: Što bi učinjeno ⁴u njoj bieše život i život bieše svietlost ljudi, ⁵i svietlost u tminah svieti, a tmine nju ne obhitise. ⁶Bi čoviek poslan od Boga, komu bieše ime Ivan. ⁷Ovi dojde na sviedočanstvo da bi svi edočanstvo izveo od svietlosti, da bi po njemu svi vierovali. ⁸Ne bieše on svietlost, nego da bi sviedočanstvo izveo od svietlosti. ⁹Bieše svietlost prava koja prosvietljuje svakoga čovieka dohodećega na ovi sviet: ¹⁰na svietu bieše i sviet po njemu bi učinjen, a sviet njega nie poznao. ¹¹U svoja dojde i svoji njega ne primiše. ¹²A kolicigodir primiše njega poda njima vlasti da se učine sinovi Božji, ovizima koji vieruju u ime njegovo: ¹³koji ne iz karvi ni iz hoće putene ni iz hoće muževe nego iz Boga rodili se jesu. ¹⁴I Rieč put učinila se jest i pribiva u nas: i gledali smo slavu nje (slavu kakono jednorodjenoga od Oca) pune milosti i istine.

R

1 ¹U početak biše Rič, i Rič biše pri Bogu, i Bog biše Rič. ²Ova biše u početak pri Bogu. ³Svaka su po njoj učinjena: i bez nje učinjeno jest ništa: Što učinjeno jest, ⁴u njoj biše život, i život biše svitlost od ljudi, ⁵i svitlost u tminah sviti, i tmine nju ne obujmiše. ⁶Bi človik poslan od Boga, komu ime biše Ivan. ⁷Ovi dojde na svidočanstvo, da bi svidočanstvo učinio od svitlosti, neka bi svi po njemu virovali. ⁸Ne biše on svitlost, nego da bi svidočanstvo učinio od svitlosti. ⁹Biše svitlost istina, koja prosvitljuje svakoga človika dohodećega na ovi svit. ¹⁰Na svitu biše i svit po njoj bi učinjen; i svit nju ne pozna. ¹¹U svoja dojde i svoji nju ne primiše. ¹²A kolicic godir primiše nju, poda njima vlasti da se učine sinovi Božji; ovezima koji viruju u ime nje, ¹³koji ne iz karvi ni iz hotin'ja od puti ni iz hotin'ja od človika, nego se iz Boga rodili jesu. ¹⁴I Rič se put učinila jest i pribiva u nas (i vidismo slavu nje, slavu kakono od jednorodjenoga od Oca) puna milosti i istine.

L

1 ¹U početak bieše Rieč, i Rieč bieše pri Bogu: i Bog bieše Rieč. ²Ova bieše u početak pri Bogu. ³Sva su po njoj učinjena: i bez nje učinjeno jest ništa. Što učinjeno jest, ⁴u njoj bieše život: i život bieše svietlos od ljudi: ⁵i svietlos u tminah svieti, a tmine nju ne obujmiše. ⁶Bi čoviek poslan od Boga, komu ime bieše Ivan. ⁷Ovi dođe na sviedočanstvo, da bi ukazao sviedočanstvo od svietlosti: neka bi svi vierovali po njemu. ⁸Ne bieše on svietlos, nego da bi sviedočanstvo ukazao od svietlosti. ⁹Bieše svietlos istina, koja prosvietljuje svakoga čovieka koji dohodi na ovi sviet. ¹⁰Na svietu bieše, i sviet po njoj učinjen bi, i sviet nju ne pozna. ¹¹U svoja dođe, i svoji nju ne primiše. ¹²A kolicic godier primiše nju, poda njima vlas da bi se učinili sinovi Božji; oveziam koji vieruju u ime nje, ¹³koji ne iz karvi ni iz hotienia od puti ni iz hotienia od čovieka, nego od Boga rođeni jesu. ¹⁴I Rieč se put učinila jest: i pribivala je u nas (i vidieli smo slavu nje, slavu kakono jednorodjenoga od Oca) puna milosti i istine.

Za uvod valja napomenuti da je ovaj dio B pisan 1636, R je objavljen 1640. (uz predgovor */Blagomu i milomu štiocu/* stavljen je datum »na 15. agosta 1636«), a L 1641 (predan u tisak u siječnju 1638).

U tim tekstovima nalazimo zanimljivih podataka. Osim razlike po ijekavskom i ikavskom govoru, već se površnim pogledom zapažaju i druge razlike. U B (r. 7 i 8) susrećemo izraz

svjedočanstvo izveo, a na margini za r. 7 Kašić stavlja alternativni glagol *učinio*. U R u oba slučaja stavlja glagol *učinio*, a L ima oba puta glagol *ukazao*. Isto je i s drugim dodatkom na margini: u r. 9 u B imamo »svjetlost *prava*«, a na margini je dodano *istina*, riječ koja je upotrijebljena i u R i u L.

Omnia (r. 3) u B i L prevodi se sa *sva*, a u R sa *svaka*, dok je glagol *comprehenderunt* (r. 5) u B preveden *obhitiše*, a u R i L *obujmiše*.

U uporabi glagolskih vremena R i L vjerniji su Vulgati. Tako u r. 3 *quod factum est* prevedeno je: *što bi učinjeno* (B), *što učinjeno jest* (R) i *što učinjeno jes* (L); u r. 14 *et vidimus* prevodi: *i gledali smo* (B), *i vidismo* (R), *i vidjeli smo* (L).

Gdje je poredak riječi različit, R se slaže s Vg: u r. 6 *cui nomen erat Ioannes* prevodi: *komu bieše ime Ivan* (B) i: *komu ime bieše Ivan* (R), *komu ime bieše Ivan* (L).

U B je prijevod slobodniji, u R i L doslovniji (ili ropskiji). Tako u r. 3 *et sine ipso factum est nihil* u B prevodi: *i bez nje nie učinjeno ništar*, a u R i L doslovno: *i bez nje učinjeno jest /L: jes/ ništa*.

Prijevod veznika *et* R dvaput popravlja u *i* (r. 5 i 10), a L to čini samo u r. 10. U r. 10 zamjenica *ipsum*, koja po obliku može biti i m. i s. r., u službi je lične zamjenice: (po) njemu. Kašić tako prevodi u B, a u R i L mijenja u *po njoj*, shvaćajući da se tu zamjenica odnosi na Riječ (Verbum). U latinskom se tekstu, gramatički gledano, može tako shvatiti, ali se ne može tako shvatiti i zamjenica *eum* u r. 10-12 koja može biti samo m. r., pa, prema tome, muškog roda mora biti i zamjenica *ipsum*.

U r. 7 i 11 nalazimo zanimljiv podatak za proučavanje Kašićeva jezika: u B i R imamo oblik *dojde*, a u L *dode*. O tomu će biti još govora.

I u izboru riječi ima još razlika: jedno *da* u R je popravljeno u *neka* (r. 7), *čoviek* u *človik* (r. 9), izraz *hoća putena* i *hoća muževa* u *hotin'je od puti* i *hotin'je od človika* (r. 13), a u r. 14 posvojni genitiv (*jedinorodnoga* zamijenjen je prijedložnim izrazom (*od jedinorodnoga*), dok L ispušta prijedlog *od*. Izraz i *Rieč put učinila se jest* (r. 14) u R i L promjenom reda riječi učinjen je jasnijim: *I Rič se put učinila jest /L: jes/*.

Zagrade na različitim mjestima u r. 14 upućuju možda na različitost latinskog predloška (u ovom se slažu R i L). U latinskom je ritualu, koji je objavljen 1614, biblijski tekst najvjerojatnije uzet iz izdanja Vulgate iz 1598, a za Bibliju se Kašić mogao poslužiti i nekim novijim izdanjem, onim iz 1618. ili iz 1624.

Iz dosad rečenoga zaključuje se da su R i L bliži međusobno nego s B. No i među njima ima razlika. U riječi "svjetlost", "vlast" i "jest" (r. 3, 4, 8, 9, 12 i 14) L ispušta krajnje "t", a po upotrebi oblika "čoviek" slaže se s B (r. 6, 9, 13); u r. 9 L ima *koji dohodi* umjesto *dohodećega* (B i R); u r. 10 ima *učinjen bi* (B i R: *bi učinjen*); u r. 12 umjesto *vlasti da se učini* (B i R) L ima: *vlas da bi se učinili*. U r. 13 sva tri su teksta različita: *nego iz Boga rodili se jesu* (B), *nego se iz Boga rodili jesu* (R), *nego od Boga rođeni jesu* (L). U r. 14 L popravlja po Vg: *i pribivala je* (et habitavit) - B i R imaju prezent: *i pribiva*. Latinsko *et vidimus* u sva tri teksta različito je prevedeno: *i gledali smo* (B), *i vidismo* (R), *i vidieli smo* (L).

b) Psalam 24

B

24 ¹Na svarhu. Piesan Davidova.
²K tebi sam, Gne, podignuo dušu moju: Bože moj, u tebe se uzdam, neću se zacerljniti.
³Ni se posmiehovali mnom neprijatelji moji: erbo svi koji podnose tebe neće se zasramiti. Zasramili se svi neprava čineći izprazno.
⁴Pute tvoje, Gne, ukazi meni, i klance tvoje nauči mene.
⁵Uputi mene u istini tvojoj i nauči mene: ere si ti Bog, Spasitelj moj, i tebe sam podnosio vas dan.
⁶Uspomeni se od smilovan'ja tvojih, Gne: i od milosardja tvojih koja su od vieka.
⁷Sagrišen'ja mladosti moje i neumieteonosti moje ne uspomenuj. Po miloserdju tvomu spomeni se ti od mene: radi dobrote tvoje, Gne.
⁸Slatki i pravi Gn: cieć ovega će dati zakon grišećima u putu.
⁹Uputiti će krotke u sudu: naučiti će tihih pute svoje.
¹⁰Svikolici puti Gnovi milosardje i istina, ištućima naredbenstvo njegovo i sviedočanstva njegova.
¹¹Cieć imena tvoga, Gne, oprostiti ćeš grieh moj, ere je veličak.
¹²Tko je človiiek koji se boji Boga? Zakon je postavio njemu u putu koga je obrao.
¹³Duša će njegova u dobrieh počivati, i sieme će njegovo podiediniti zemlju.
¹⁴Utvardienstvo jest Gn boječima se njega: i naredbenstvo njegovo da se očituje njima.
¹⁵Oči moje svejer k Gnu: ere će on izeti iz zančice noge moje.
¹⁶Obazri se na mene i pomiluj mene: ere sam jedini i ubog ja.
¹⁷Tugovan'ja sarca moga uzmožila su se: od potreba mojih otmi mene.
¹⁸Pogledaj poniženstvo moje i trud moj: i propusti svakolika sagrišen'ja moja.
¹⁹Pogledaj neprijatelje moje, ere uzmožali su se: i nenavidostju nepravom marzili su na mene.
²⁰Začuvaj dušu moju i izvadi mene: da se ne zacerljenim erbo sam ufao u tebe.
²¹Pravedni i pravi pritieskoše se k meni: ere sam podnosio tebe.
²²Izbavi, Bože Izraelov, iza svih tugovan'ja svojih.

(Tekst iz Zg)

R

Psalam 24
²K' tebi uzdvigoh, Gospodine, dušu moju: Bože moj, u tebe se uzlidajem, neću se zastiditi.
³Ni se posmijali mnom neprijatelji moji: jere svikolici koji podnose tebe neće se zasramiti. Zasramili se svi neprava čineći: varhu izprazno.
⁴Pute tvoje, Gospodine, ukazi meni: i ulice tvoje nauči mene.
⁵Upravi mene u istini tvojoj i nauči mene: jere si ti Bog, Spasitelj moj, tebe sam podnosio vas dan.
⁶Uspomeni se od pomilovan'ja tvojih, Gospodine; i od miloserdja tvojih koja su od vika.
⁷Sagrišen'ja mladosti moje: i neznanosti moje ne uspomenuj. Po miloserdju tvomu spomeni se od mene ti: cieć dobrote tvoje, Gospodine.
⁸Slatki i pravi Gospodin: cieć ovoga dati će zakon grišećima u putu.
⁹Upraviti će krotke u sudu: naučiti će tihe pute svoje.
¹⁰Svikolici puti Gospodinovi miloserdje i istina: ištućima uvitovan'je njegovo i sviedočanstva njegova.
¹¹Cieć imena tvoga, Gospodine, smilovati ćeš se varh grijeha moga, jere je mnogi.
¹²Tko je človik koji se boji Gospodina? Zakon je stavio njemu u putu koga je obrao.
¹³Duša će njegova u dobrih počivati: a sime njegovo podidiniti će zemlju.
¹⁴Ukripljenstvo je Gospodin boječima se njega: i uvitovanstvo njegovo da se očituje njima.
¹⁵Oči moje vazda k Gospodinu: jere će on izkinuti iz zančice noge moje.
¹⁶Obazri se na mene i pomiluj mene: jere sam jedinal i ubog ja.
¹⁷Tugovan'ja sarca moga uzmožila su se: od potreba mojih izvadi mene.
¹⁸*Pogledaj podniženstvo moje i trud moj: i prosti svakolika sagrišen'ja moja.*
¹⁹*Obazri se na neprijatelje moje, jere su se uzmožili i merzen'jem nepravim marziše na mene.*
²⁰Začuvaj dušu moju i izvadi mene: neću se zasramiti, jere sam ufao u tebe.
²¹Pravedni i pravi pritisnuše se k meni: jere sam podnosio tebe.
²²Oslobodi, Bože Izraelov: iza svih tugovan'ja svojih.

(Str. 197)

Razlike u ovom tekstu slične su razlikama u prethodnom.

Usporedbom tih dvaju odlomka ne može se mnogo zaključiti (jer je premalo teksta uspoređeno), ali se štogod ipak može naslutiti. U prvom redu to da su po jeziku R i L međusobno bliži negoli svaki od njih s B, premda se u nazivu jezika (ilirski) slažu B i R, a razlikuju se od L. Može se također zaključiti da su tekstovi nastali ovim redom: B, R, L. Tim bi se redom tekstovi poredali i s obzirom na slaganje s Vulgatom. Budući da su svi ti tekstovi nastali u malom vremenskom rasponu, među njima bismo ipak očekivali manje razlika. Razlike međutim možemo razumjeti uzmemo li u obzir da je Kašić, kako se dađe zaključiti, pisao odmah učisto, bez prvog koncepta. Na takav zaključak upućuje pisarska zabuna u Brojevima 21,24b-27: taj odlomak u nastavku je još jedanput prepisan, a onda je ponovljeni tekst precrtan i nastavljeno je dalje. U precrtanom odlomku ima međutim nekih prevodilačkih razlika. I neke druge omaške upućuju na zaključak da je Kašić izravno pisao učisto i da je izravno prevodio s latinskoga: u Post 46,12 ostavio je nepreveden veznik "et" (Hesron et Hamul), a u Post 36,13 umjesto "ovi" napisao je najprije lat. "hi", zatim je to precrtao i napisao ispravno.

J. Hamm kaže za Kašića da je, gledano iz današnje perspektive, pola stoljeća prije Križanića bio naš najbolji lingvist, jer »ne samo što je dobro poznao svoj paški govor, što je, kada mu još nije bilo trideset godina, umio napisati gramatiku na osnovi štokavske ikavštine bosanskoga tipa, nego je i dubrovački govor u tolikoj mjeri usvojio, da se je tu i tamo služio pretjeranim (hiperkorektnim) raguzanizmima.«⁴⁰ Premda mu zamjera zbog tih brojnih glasovnih hiperraguzanizama, Hamm ipak hvali njegovu poetičnost i pokušaje, osobito s obzirom na neologizme i sintaktičke obrate⁴¹ te zaključuje da se »jedino glagoljski tekst svojom ljepotom može mjeriti s Kašićevim«.⁴²

F. Fancev je Kašićev termin 'selecta', ponovljen u incipitu i ovdje, inače poznat iz lat. predgovora njegova rituala (»selecta a me ex antiquis Illyricis codicibus Versio Illyrica«), shvatio kao redigiranje već postojećih hrvatskih liturgijskih prijevoda.⁴³ Najnovije spoznaje međutim ne samo ne idu u prilog toj tezi nego je i pobijaju (spomenuti su neki elementi koji upućuju na izravno prevođenje s latinskoga). Ta teza ipak može biti poticaj da se prouči u kojoj mjeri Kašić nastavlja kontinuitet sa staroslavenskim liturgijskim prijevodima hrvatske redakcije.

Što se pravopisa tiče, ovdje bi nas u prvom redu zanimalo kako je Kašić proveo načelo o grafiji da svaki glas valja uvijek jednako pisati. I ovo je pitanje u B najmanje proučeno.

⁴⁰ HAMM, 141.

⁴¹ »Ako je Marijan Stojković... za 'Način od meditationi' (1613) mogao reći, da je to sa strane Kašićeve bio 's jezičnoga gledišta slab pokušaj pisanja po dubrovačku', onda se to, makar i u manjoj mjeri, može reći i za njegov inače jezički i prevodilački zanimljivi prijevod Svetoga pisma. Kod toga, međutim, ne treba smetnuti s uma da dijahronijsku lingvistiku danas manje zanimaju ostvarenja nego putevi na kojima i kako je dolazilo do tih ostvarenja, i što su ona neobičnija, originalnija, ona su za nas zanimljivija. Zato bi nas i kod Kašića mnogo više zanimali neologizmi i njegovi kadšto vrlo lijepi sintaktički obrati nego gola leksička datiranja, pa makar se ona na osnovi njegovih spisa za mnoge oblike dala pomaknuti i za više desetaka ili za koju stotinu godina unatrag« (isto, 142-143).

⁴² HAMM, 141.

⁴³ »Tim svojim priznanjima Kašić je potpuno jasno kazao, da on nije prevodio iz latinskoga, već iz starijih kodeksa skupio sve one česti Sv. Pisma, staroga i novoga zavjeta, koje su u hrvatskoj crkvenoj pismenosti već otprilje postojale. To Kašićevo priznanje odnosi se i na Psaltir /kojim se Fancev tu posebno bavi/, jer ni tekst njegova Psaltira nije nov i direktan prijevod iz latinskoga, već upravo samo redigovani (isp. gore 'ponapravih' /=bilj. na kraju prijepisa psalama, sv. 2, l. 187r/) prijepis iz starijega predloška, a osim toga pri redigovanju Kašić se služio ne samo latinskim već i hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima« (FANCEV, *Vat. hrv. mol.*, LIV).

Spomenimo ovdje da su već na prvi pogled očite razlike u grafiji Kašićeva L, R i B. Prvi je dojam da se Kašić u R i L bolje držao načela koja je izložio u Gramatici. U B su brojna i lako uočljiva kolebanja. Tako npr. kad Kašić u istim riječima upotrebljava s/z (mnostvo/mnoštvo), z/z (prikazujući/prikažujući) itd. Postavlja se pitanje je li on jedan fonem pisao dvojako ili su pak to za nj dva različita fonema od kojih sad piše jedan, sad drugi.⁴⁴

Kašić je, kako je izložio već u Gramatici, u svom prijevodu SP upotrijebio 5 samoglasnika, koji odgovaraju današnjem hrvatskom sustavu, zatim neke udvostručene samoglasnike koje upotrebljava naizmjenično s odnosnim samoglasnikom s dugosilaznim naglaskom: ij (=ii, î),⁴⁵ oo (ô) i uu (û). Druge udvostručene samoglasnike koje spominje u Gramatici⁴⁶ ne upotrebljava u B, nego dužinu označava naglaskom: u u viek viekâ, xenê; za fonem e upotrebljava i dvoslov æ, nastao po uzoru na latinski, ali kojega značenje nije jasno.⁴⁷ U svakom slučaju, nisu rijetki primjeri naizmjenične uporabe grafema æ i e, a pisari ih često pišu tako da nije lako odrediti koji je od njih upotrijebljen.

Grafemom c Kašić bilježi fonem ċ, osim rijetkih iznimaka, kada tako bilježi fonem k ili c.

Fonem c bilježi znakom ç, s time da i tu ima iznimaka, koje, čini se, najčešće valja shvatiti kao pisarske omaške - osobito u prijepisima gdje se često "zaboravi" kvačica pod "c".

Fonem ċ piše kao (c)ch i (c)chi (ispred samoglasnika - po uzoru na talijanski pravopis).

Fonem g bilježi kao g i (g)gh (h je umetnuto po uzoru na talijanski pravopis; usp. gn).

Fonem j redovito bilježi grafemom y, osim u vrlo rijetkim iznimkama kada ga piše kao i (ieda, Iesus), a u kombinacijama ia (Maria), ie (nie), iu (Mariu) gotovo ga redovito izostavlja.

Uz k Kašić ima i slovo q u skupini qv (koje po uzoru na latinski piše i kao qu).

Fonem /l/ piše kao gl i gli (ispred e i î), a /n/ kao gn (s time da grafem gn može označavati i foneme gn), a foneme /lj/ i /nj/ piše kao ly i ny.

Suglasnik h, po Kašićevu tumačenju u Gramatici, redovito se izgovara kao danas, a katkada je (*aliquando*) znak aspiracije (*aspirationis nota*), osobito poslije c (ć: slaviceh; k: chamen) i g (g: dvighnu).⁴⁸ U B h često dolazi u kombinacijama sa t i y (*kith, hthio, proscchio; doyhoh, grayhenye*). Uz t možemo ga uvijek shvatiti kao 'znak aspiracije', dok u kombinaciji sa y izaziva neke dvojbe. I tu bismo ga kao znak aspiracije mogli shvatiti u mnogim, ali pitanje je da li u svim slučajevima, tj. i ondje gdje se očekuje fonem /d/. Je li za Kašića fonem /d/ postojao i, ako jest, kako ga je pisao? U Gramatici nije postojao, jer ona je napisana na temelju čakavskoga sustava u kojem nije bilo fonema /d/.⁴⁹ A što se tiče drugih njegovih djela, to još

⁴⁴ Od ovih kolebanja treba razlikovati slučajeve, a koji su vrlo rijetki, koji se mogu tumačiti kao pisarska zabuna: npr. Jacob umjesto Jakob, gdje je pisar vjerojatno zaveden latinskim načinom pisanja tog imena.

⁴⁵ Dugo i udvostručeno 'i' Kašić piše, po uzoru na latinsku grafiju onog vremena, kao 'ij' (uzijдох; Marij=Marij). Po izgledu bi se moglo pomisliti da je to 'y' s natpisane dvije točke, no budući da tako piše i latinske riječi, a i hrvatske u tiskanim djelima (npr. u Rituálu), zaključuje se da je to 'ij'. To se dađe zaključiti i iz Gramatike: u popisu udvostručених samoglasnika ovaj je označen kao 'ii', a u pojedinačnom tumačenju kao 'ij' (usp. *Instit.* 8-9).

⁴⁶ *Instit.*, 9.

⁴⁷ Za nj u Gramatici napominje samo da je to 'e' koje se često upotrebljavalo za 'ee', osobito na kraju riječi (*Instit.*, 9; usp. i str. 8).

⁴⁸ *Instit.* 11.

⁴⁹ Usp. R. KATIČIĆ, *Gramatika Bartola Kašića*, Zagreb 1981. (Rad JAZU, knj. 388), 5-129, nav. 22.

nije proučeno uzimajući u obzir sva Kašićeva djela i uspoređujući Kašićeva rješenja s rješenjima njegovih suvremenika.⁵⁰

Budući da je Kašić, kako smo vidjeli, često u istim riječima naizmjenično pisao s/sc, z/x, m/n,⁵¹ nameće se pitanje je li on isti fonem pisao različito (npr. život: xivot i zivot) ili je u istoj riječi zamišljao sad jedan, sad drugi fonem (život i zivot) te ide li u tu skupinu i kolebanje u upotrebi y/yh.

T. Maretić u opisu grafije Kašićeva djela *Perivoy od dievstva* (1628) tvrdi da Kašić fonem /d/ piše na dva načina: kao *dy* (nasladyenye, xudyasce, zacudyena...) i kao *g* (pogem, dogi, kalugeri...) i dodaje: »Isporedi: grayani, xeya, odhoyahu«, hoteci valjda reci da tu nije /d/ premda bismo ga očekivali.⁵²

D. Gabrić-Bagarić djelomice se slaže s Maretićem. Po njezinu mišljenju Kašić je za fonem /d/ usvojio grafijske oznake *dy* (vidyen, rodyen, ogradyen; trudyahu, cudyahu...), a u stranim riječima za taj fonem upotrebljava *g* (angeo),⁵³ dok po K. Horvatu Kašić razlikuje /d/ (yh: vidyh, royhene, proyhi, nayhi, doyhi...) i /dj/ (dy: xudyeni, probudyeni...).⁵⁴ Nasuprot njima, V. Horvat u svom izdanju Kašićeva Rječnika pretpostavlja da je Kašić fonem /d/ pisao i kao *y*.⁵⁵

Kašić u B često upotrebljava dvoslov *yh*. U nekim je slučajevima jasno da je to /j/, ali dolazi i u mnogim primjerima gdje se očekuje /d/. U L pak na mjestima gdje se očekuje /d/ (a u B je na tim mjestima *yh*) Kašić piše *gh(i)*.⁵⁶ Evo usporedno primjera iz B i L (na prvom su mjestu primjeri iz B, na drugomu iz L): yedinoroyhenoga - iedinoroghienoga, *pyghi* - *poghi*, *meyu* -

⁵⁰ U svojoj raspravi o Kašićevu jeziku, koja je o toj temi najsustavnija, Darija Gabrić-Bagarić Kašićevu prijevodu SP posvećuje manje pozornosti, a to je bilo vjerojato stoga što joj je rukopis bio teško dostupan: D. GABRIĆ-BAGARIĆ, *Jezik Bartola Kašića*, Sarajevo 1984. - Slično se može reći za Elisabeth von Erdmann-Pandžić koja uspoređuje grafiju R. Đamanjića (ona piše: Džamanjić) s Kašićevom, no uzima u razmatranje samo njegovu Gramatiku (1604!), a ne i djela koja su vremenski bliža Đamanjićevu pravopisu (1639): B (1625-37), R (1638/40), L (1639/41). O jeziku Kašićeva prijevoda SP postoji posebna rasprava: J. S. ELLIOT, *A Description of the Language in Bartuo Kašić's Translation of the Bible into Croatian (1625)*, University of Michigan, 1973, 275 str. (tu raspravu, dok ovo pišem, nisam uspio vidjeti; nav. prema: Z. VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora. Drugo, dopunjeno izdanje*, Zagreb 1990, 638).

⁵¹ U svom izdanju Kašićeva Rječnika (v. bilj. 55) V. Horvat usključnikom upozorava da je riječ o pisarskoj zabuni, no u B takvih je primjera previše da bi se tako mogli protumačiti. Horvat stavlja usključnik uz ove riječi: kasgnyene, postenye, postovani, promisglien, pussem, uresciti itd.

⁵² Usp. T. MARETIĆ, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*, Zagreb 1889 (Djela JAZU, 9), 81.

⁵³ D. GABRIĆ-BAGARIĆ, n. dj. 57-58.

⁵⁴ Usp. *Pjesni duhovne oca Bartolomeja Kašića. Priopćio dr. Karlo Horvat*, Zagreb 1912. (JAZU, Građa, 7), 200-237, nav. 236-237.

⁵⁵ B. KAŠIĆ, *Hrvatsko-talijanski rječnik s Konverzacijskim priručnikom. Prema rukopisu RKP 194 priredio Vladimir Horvat. Editio princeps*, Zagreb 1990. Horvat u nekim riječima predviđa dvostruku transkripciju grafema *y*, kao *j/d*: kolovovya, moyxani, preya, sveyer, tuy, -ya, -ye, a u nekima samo kao */d/*, a usključnikom upozorava na možebitnu Kašićevu zabunu: osloboyen, osloboyenye, osuyenye, pogayati se, prohoyenye, takoyer. V. Putanec te riječi u Vrančićevu Rječniku transkribira sa j: F. VRANČIĆ, *Rječnik pet najuglednijih evropskih jezika: latinskog, talijanskog, njemačkog, hrvatskog i mađarskog*, (prvotisak: Mleci 1595; pretisak:) Zagreb 1971; priložen poseban sveščić: F. VRANČIĆ, *Hrvatsko-latinski rječnik 1595. Postupkom obrata izradio i pogovor napisao Valentin Putanec*.

⁵⁶ Tako taj fonem piše i R. Đamanjić u svom *Nauku za pisati dobro* (v. izd. navedeno u bilj. 39), jedina je razlika što Kašić ispred 'e' umeće još vokal 'i'. Kašić ovdje vjerojatno ne ovisi o Đamanjiću. Vidjeti ipak što je rečeno u odlomku neposredno prije bilj. 39.

meghiu, doyhe - doghie, nenaviyhahu - zavighiahu, poyhi i viyh - poghi i oghledai, opoviy mi - opoviegh meni, priyhe - doghie, nayhe - naghie itd.⁵⁷ Je li to isti fonem različito pisan, ili su različiti fonemi?

Na to se pitanje ne bi smjelo brzopleto odgovoriti, a za sigurniji bi sud trebalo proučiti grafijska rješenja u svim Kašićevim djelima, ali nastojeći pri tom razlučiti rješenja Kašićeva od redaktorovih (za tiskana djela, osobito za L) ili prepisivačevih (za rukopisna djela, osobito za B). Tako što nadilazi okvire ove rasprave, ali ipak evo rezultata uspoređivanja dvaju tekstova Kašićeva prijevoda B.

Usporedio sam Post 1-29 (autograf) i Markovo evanđelje (prijepis) - otprilike podjednaku količinu teksta. Uzeo sam samo jedan primjer, dvoslov 'yh'. U Post 1-29 on dolazi u ovim primjerima (brojka označava koliko puta koji oblik dolazi): doyhe 5, doyhoh 1, doyhosce 3, mimoyhi 1, nayhe 1, nayhosce 3, nahoyhasce 1, otiyhe 2 (otide 4), otiyhi 2 (otidi 2, otideš 1, otidoše 2); poyhe 7, poyhem 3, poyheš 1, poyhi 2, poyhoše 1, priyhe 1, priyhoše 2; gospoyhe 1, -yhu 1 (gospoyi 1); grayhahu 1; opoviyh 1; jedonoroyhenoga 1, -omu 2, parvoroyheni 3, -a 5, -oga 2; poroyhenye 1, -enya 2, -enyu 1, -enieh 1; proyhe (2); -i (1); rayhati 1, rayham 1, royhena 1 (ali: rodyak).

U navedenim primjerima 'yh' bi moglo biti /d/, ali i /j/. U tekstu dolazi samo jedan primjer gdje 'yh' ne može biti /d/, nego samo /j/: doyhascce (lactaret: Post 21,7).

U Mk (prijepis) nema dvoslova 'yh', a umjesto oblika navedenih iz Post dolaze ovi: doyde 22, doydosce 11, nayde 4, naydoše 2, nahodyahu 1, otide 11, otidoše 3, poyde 2, poydesc 1, poydi 9, poydimo 3, poydite 3; pride 1; gospoyi 1; sagraadyenya 1, sagraadyuyesc 1; rodyenya 1.

U spomenutom dijelu Postanka ima zanimljivih pojedinosti. Na dvoslovu "yh" česta su ispravljanja. Najčešće se naslučuje da je "y" prepravljeno u "d" (yh : jd) te tako dobivamo npr. "najdem" umjesto "nađem", a negdje je "h" naknadno dodano (16,2: rajam : rađam).

Primjerima iz Post možemo dodati još neke koji su usput uočeni, također u autografu: u Izl 22,8 glagolski oblik *taji* napisan je s *tayhi*, a u 23,18 riječ *lôja* s *lôyha*; u Izl 22,12 riječ *krayhom* (=krađa) bila je najprije napisana bez slova "h", a onda je ono naknadno dodano.

S time u vezi nameće se pitanje potječu li te razlike od Kašića ili ih je unio prepisivač. Općenito se može reći da su se prepisivači trudili da prijepis bude vjeran i u najmanjim sitnicama. A sam je Kašić negdje zabilježio da je tekst pregledao i dotjerivao. U takva dotjerivanja spada i spomenuto ispravljanje u Post. U prijepisima razlika ima vjerojatno još više, a one mogu potjecati odatle što je sam Kašić nešto mijenjao, a ispravljanja nisu uvijek jasna pa su i prepisivači mogli pogrešno pročitati. Tako bi i prisutnost dvoslova "yh" trebalo pratiti u pojedinim knjigama Biblije pa bi se tek tada mogli donijeti sigurniji zaključci.⁵⁸ S time u vezi još jednu zanimljivost susrećemo u prvim biblijskim knjigama Kašićeva prijevoda. U Post i Izl susrećemo neke oblike koji se kasnije ne pojavljuju. U Post četiri puta dolazi oblik "igjahu" (8,5; 11,2; 22,8; 42,5), tri puta "igjaše" (26,13; 28,10; 31,21), jedanput "igjući" (11,2) i jedanput "igjah" (48,7), dok oblik "idahu" dolazi smao jedanput (34,7); u Izl jedanput dolazi "igjahu" (9,24) i jedanput "igjaše" (3,4) (jedanput dolazi i oblik "vigjaše": 3,2); u daljnjem tekstu na tom mjestu dolazi dvoslov "yh" /d/.

⁵⁷ Primjeri su uzeti iz Knjige Postanka; u B je taj dio Kašićev autograf; u L se ti tekstovi nalaze na str. 114, 41, 40.

⁵⁸ Kompiutorska bi konkordancija omogućila potpun uvid u to pitanje, ali to zasad nije moguće jer još nije izvršena završna revizija transkripcije teksta.

Evo još i nekih zapažanja na tekstovima koji su prijepisi. U njima je dvoslovom *yh* često označen fonem koji a) može biti samo /j/: pokriyh mene; griesimi uvridyhen; uvridyheh (Jdt 11,8); od priyhe; pogardyhevahu (Ps 55,6 i drugdje); tegh ony pomgnivo zydyhe (Ezr 5,8); naslayuy se, naslayhevati se (i jedno i drugo Zg i Od!); mlayhni (mladi: Ps 118,9); naymlayhi; scto bi se gnoy dogayalo (Est 2,11), tayhi (=tajiti) (Izr 11,13)...; b) često dolaze naizmjenično *y* i *yh*: pogayahu; bolesti od rayhayuchie (Zg) - rayayuchie (Od: Ps 47,8); meya i meyha; grayahu (od: graditi, Ezr) (ali: sagrayhena, grayhahu); mimoyhcchi (Zd Od; negdje samo 'y'); mudra xena sagrayuye kucchiu svoyu, a luda sagrayenu... (Mudr 14,1: Zg Od); c) u ovim bismo primjerima prije očekivali /d/, ako je ono za Kašića postojalo: doyhossce, nayhosce; viyhthe; i otyhosce (!) (Ezr 4,22); koyi se nayhe; viyhscse se; on nareyhvasce; a on sieyhscse; od gnih royhenya (ali: poroyensva - i jedno i drugo Est 9,28 i drugdje); zakon nareyhhen; razloghe uvieyhati; krayhom biehu vidjeni da zacerpahu vodu... u xeyhi... od xeyhe; iyhahu; sinovi tuyhinči, xene tuyhinke, od tuyhieh; d) slovo "y" gdje se može očekivati i /d/: oslobojeni (Lk 1,74): Zg Zd), pridodreyenima (Dj 10,41: Zg Zd), prohoysce (Dj 15,41)...

Po sebi mogli bismo taj fonem i ovdje shvatiti kao /j/ i protumačiti ga, kako to čini D. Gabrić-Bagarić, utjecajem dubrovačkih pisaca ili govora istočne Bosne, koje je Kašić poznao.⁵⁹

D. Gabrić-Bagarić i K. Horvat misle da je Kašić u stranim riječima /d/ pisao slovom *g*, kao npr. u riječi 'angeo', ali tu svoju tvrdnju ničim ne potkrepljuju. Možda misle da je to po talijanskom izgovoru latinske riječi 'angelus', no pitanje je kako se ta riječ u ono vrijeme izgovarala, a onda i koliko je to moglo utjecati na hrvatski izgovor. Ovdje bi uostalom mogao biti i utjecaj glagoljaške književnosti, o čemu govori M. Moguš u jednom članku.⁶⁰ Tu bismo svrstali i spomenute primjere koje navodi T. Maretić: pogem, dogi, kalugeri..., a možda i osobno ime Givo, koje E. von Erdmann-Pandžić navodi kao primjer za fonem *dz*.⁶¹ A fonem pisan grafemima *gh(i)* bio bi po svoj prilici /d/.⁶² Tada bi *h* u skupu *yh* bilo znak aspiracije, kao u primjeru 'dvighnu' koji Kašić navodi u svojoj Gramatici, ili kao u primjeru *kugghu* (L). U Kašića bi dakle grafem *h* bio znak aspiracije uz *g*, *t* i *y*.

Ovdje možemo spomenuti i upotrebu apostrofa. On označava da je ispušten samoglasnik: *s' drvom* (sa drvom), *k' Rimu* (ka Rimu).⁶³

⁵⁹ N. dj. (u bilj. 51), str. 60, t. 105-106.

⁶⁰ Usp. M. MOGUŠ, *Glagoljica kao ortografski uzorak u hrvatskoj književnosti*, u: Slovo 1984, 34, 263-268. Autor, nasuprot vladajućem mišljenju u stručnoj literaturi, dokazuje da su se stari hrvatski pisci koji su pisali latinicom u izboru ortografskih rješenja ugledali u glagoljicu i ćirilicu - ustvrđujući da dvoslovi *gl* i *gn*, unatoč slabosti da mogu biti dvoznačni, pripadaju redu najraširenijih i najstabilnijih dvoslova, Moguš pita: »Nije li po srijedi ipak neka dublja veza između onoga što je bilo u hrvatskoj predlatiničkoj grafiji i onoga što su nudali strani latinički modeli?« Zatim, upozorivši da se u hrvatskoglagoljskoj književnosti fonem /l/ pisao i kao 'đerv-l', a /n/ i kao 'đerv-n' (navodi za to primjere), nastavlja: »Nije li upravo takva tradicija mogla pomoći da se talijanski dvoslovi *gl* i *gn* za /l/ i /n/ shvate kao *jl* i *jn*, pogotovu što u mnogih naših latiničara nalazimo znak *g* kad se fonem /j/ želi istaknuti« (n. dj. 266; ovdje navodi primjere po Maretiću).

⁶¹ Usp. n. dj. u bilj. 39; autorica smatra da je fonem *dz* i u prezimenu *Giamagnich*. Za primjer *Jivo* ima potvrda (usp. SKOK, pod *Ivan*), a mogli bi se naći i drugi.

⁶² Na to upućuje i različito pisanje riječi 'angeo'. U B Kašić piše tu riječ *angeo*, i to bi se izgovaralo /angeo/; u L piše *anghieo*, što bi se izgovaralo /andeo/.

⁶³ Usp. KAŠIĆ, *Institutiones linguae Illiricae*, 16. - Kašić to dosljedno provodi u B; ovdje apostrof dolazi i u drugim riječima: *neg'*, *nek'*, *več'* i sl.

Od drugih pravopisnih pitanja ovdje bi nas zanimala najviše ona koja mogu biti u nekoj vezi s latinskim predloškom. Ono što M. Šrepel piše u vezi s Kašićevom gramatikom («Latinska gramatika bijaše dugo i dugo u srednjem vijeku isto, što i gramatika u opće»)⁶⁴ vjerojatno se u određenoj mjeri odnosi i na pravopis, to više ako autor prevodi s latinskog predloška. Zato se možemo pitati koliko je Kašić bio ovisan o latinskom tekstu. Ovdje mislimo u prvom redu na interpunkcijske znakove, na sastavljeno/rastavljeno pisanje riječi te na malo i veliko početno slovo. Sve je to u latinskom jeziku onoga vremena bilo prilično slobodno pa bi bilo zanimljivo vidjeti koliko se Kašić držao latinskog teksta, a u kojoj je mjeri izradio vlastiti sustav.

4. Koji je bio latinski predložak?

U samom naslovu (*Versio Illyrica selecta, seu Declaratio Vulgatae editionis Latinae...*) dvije riječi unose zabunu: *selecta* i *declaratio*.

Kašić često spominje »ilirske kodekse« i da je on iz njih izabrao (seligere),⁶⁵ no govori i o svomu prevođenju: »prinesao u naš jezik« (R, XV). Možda je stare ilirske, tj. glagoljske kodekse spominjao misleći da će tako lakše dobiti odobrenje za tiskanje svojega prijevoda. Na osnovi proučavanja Kašićeva psaltira i izraza *selecta* F. Fancev zaključuje da Kašić nije prevodio iz latinskoga, nego da je skupio dijelove SP koji su u hrvatskoj crkvenoj pismenosti već otprilike postojali. »To Kašićevo priznanje odnosi se i na Psaltir, jer ni tekst njegovoga Psaltira nije nov i direktan prijevod iz latinskoga, već upravo samo redigovani... prijepis iz starijega predloška, a osim toga pri redigovanju Kašić se služio ne samo latinskim već i hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima.«⁶⁶

Uspoređujući psaltir fra Luke Bračanina iz 1598. i psaltir Kašićeva prijevoda Biblije (1632) s dubrovačkim psaltirima 14. i 15. stoljeća, Fancev ustvrđuje da se oni mjestimice slažu s dubrovačkim psaltirima, a mjestimice su neovisni o njima. Slaganje tumači istovjetnošću prazvora, tj. crkvenoslavenskog prijevoda hrvatskih glagoljskih psaltira, a neslaganje tumači dosljednijim naslanjanjem na latinski tekst i različitošću dijalekata kojim su pisani.⁶⁷

Potkrijepivši primjerima svoju tezu za psaltir fra Luke Bračanina,⁶⁸ to isto čini i za Kašićev psaltir. Najprije ustvrđuje da je i ovaj nastao prijepisom iz starijega predloška, a ne novim i izravnim prevođenjem iz latinskog. Za tu svoju tvrdnju Fancev donosi različite dokaze: Kašić najčešće objašnjava neka mjesta psalama u marginalnim glosama, uzimajući ih iz crkvenoslavenskog teksta psalama, ali ima i obrnutih slučajeva, naime da riječ teksta, koja se prislanja na crkvenoslavenski prijevod, objašnjava kojom drugom riječi. Na nekim mjestima riječ teksta koja se objašnjava na margini drugom riječju nalazi se u dubrovačkom psaltiru, no ima mnogo dokaza da Kašić svoj psaltir nije prepisivao izravno iz dubrovačkog psaltira.⁶⁹

⁶⁴ ŠREPEL, *Lat. izvor*, 7.

⁶⁵ U naslov svojega prijevoda SP stavio je *Versio Illyrica selecta, seu Declaratio Vulgatae Editionis Latinae*, a u posveti Rituala papi Urbanu VIII. svoj prijevod Novoga zavjeta označava riječima *Selecta a me ex antiquis Illyricis codicibus Versio Illyrica* (R, IV); v. bilj. 27.

⁶⁶ FANCEV, *Hrv. vat. mol.*, LIX.

⁶⁷ Usp. isto, LXXVI.

⁶⁸ Usp. isto, LXXVI-LXXXI.

⁶⁹ Usp. isto, LXXXI-LXXXIV; V. Štefanić, EJ¹ 1955, 500, govoreći o tekstovima hrvatskih psaltira drži da su nastali postupnim ponarodivanjem crkvenoslavenskog psaltira, pri čemu se naš tekst stalno izjednačavao s Vg; u EJ² 1980, 627, u natuknici *Biblija. Hrvatski prijevodi Biblije* (V. Štefanić - J. Bratulić) za Kašića se kaže da

To što Fancev dokazuje za psaltir, sve ako je i točno, ne mora samim tim vrijediti i za druge dijelove Kasićeva prijevoda SP. Štoviše, vidjeli smo neke naznake koje upućuju na drukčiji zaključak.

Nagoviješteno je pitanje na koji se način Kašić služio Vulgomom u svojem prevođenju. Uspoređivanje nekog prijevoda s Vulgomom mnogo je osjetljivije nego se obično misli pa je potrebno reći nešto o Vulgati i o njezinim izdanjima.

Jeronimov prijevod Sv. pisma (Vulgata) doživio je tijekom vremena mnoge promjene i izobličjenja. S umnažanjem prijepisa smanjivala se jedinstvenost i čistoća teksta. Reakcija na to bili su mnogi pokušaji, i kod protestanata i kod katolika, popravljanja Vulgate po izvornim tekstovima (tako Osiandar 1522, J. Petrejus 1527. i 1529. te mnogi drugi), a bilo je i novih prijevoda na latinski s izvornih jezika. Štoviše, pojedinci su unosili promjene i u pojedine primjerke izdanja koja su bila u upotrebi.⁷⁰ Sve je to osporilo ugled Vulgate i očekivana je bila reakcija Tridentskog sabora.

Pitanje Vulgate postavljeno je na Saboru 1. travnja 1546, a na sjednici 8. travnja t. g. oci dekretom *De canonici scripturis* proglašuju Vulgatu autentičnom, a zbog postojanja mnogih različitih izdanja zatražili su od pape pouzdan tekst, koji bi se izdao kao službena Biblija.⁷¹ Iako je zahtjev bio opravdan i hitan, posao oko revizije do svršetka Sabora (1563) nije dovršen.⁷²

Pio V, poslije Sabora, nastavlja započeti posao, no za njegova papinstva malo se učinilo. Rad će se pojačati za Siksta V, koji je već kao kardinal (kard. Perretti) bio poznat po biblijskim studijama, a i sam je, kao papa, uložio mnogo truda u revidiranje Vulgate. Biblija Siksta V. objavljena je 1590. pod naslovom *Biblia sacra Vulgatae editionis ad concilii Tridentini praescriptum emendata a Sixto V P. M. recognita et approbata*. Izdanje je u folio-formatu, ima tri dijela s ukupno 1140 strana, u dva stupca. Pismo je krupno, a oznake za retke, različite nego kod R. Etiennea, stavljene su na marginu. Izdanje ostavlja jako ugodan dojam, a ima svega četrdesetak tiskarskih pogrešaka.⁷³

Siksto V. u svoje izdanje nije uvrstio sve ispravke koje je predložila komisija te su zbog toga pojedini članovi oštro kritizirali to izdanje, pogotovo nakon papine smrti (27. kolovoza 1590). Kritike su u većini slučajeva bile pretjerane. Istina je da se ponekad mogla izabrati i bolja varijanta, ali je tekst u cjelini dobar i plod je uistinu znanstvenog rada.⁷⁴

Grgur XIV. zadužuje novu komisiju da pregleda Sikstovu Bibliju i uvrsti varijante koje on nije prihvatio. Tako je započela nova revizija. Novo, popravljeno izdanje izišlo je na kraju 1592, ali ponovno pod imenom Siksta V: *Biblia sacra Vulgatae editionis Sixti Quinti Pont. Max. jussu recognita atque edita*. Tek će u izdanju iz 1604. biti dodano i ime Klementa VIII.

I izdanje iz 1592. vrlo je lijepo, također u folio-formatu, tiskano istim slovima kao prethodno. Tiskarskih je pogrešaka međutim više nego u prvom izdanju. Na početku je Predgovor u kojem se opravdava novo izdanje te bula Klementa VIII. od 9. studenoga 1592. kojom se predaje na čuvanje novi tekst. Ne osuđujući stara izdanja, papa na deset godina

se prevodeći izravano iz Vulgate »služio i starijim hrvatskim biblijskim tekstovima iz lektionara i psaltira«.

⁷⁰ Usp. E. MANGENOT, *Vulgate*, u: Dictionnaire de la Bible, V/2, Pariz 1922, 2481-84 (cijeli čl. 2456-2500).

⁷¹ Usp. *Gramatica* 3.

⁷² O tom dijelu rada usp. *Vulgate*, 2491.

⁷³ Usp. *isto* 2492.

⁷⁴ *Isto* 2493.

pridržava pravo vatikanskoj tiskari na nova izdanja. Dodane su neke nekanonske knjige koje je Siksto V. bio ispustio (3 i 4 Ezd i Manaševa molitva). Kritičari se danas slažu da je i ovo izdanje bilo plod ozbiljna rada i da je u usporedbi sa Sikstovim novi napredak.⁷⁵

God. 1593. pojavilo se novo izdanje. U njemu je ispravljen određen broj tiskarskih pogrešaka, ali su neke ponovljene i dodane nove, tako da ih je ukupno više nego u prethodnom. God. 1598. pojavljuje se još jedno izdanje, koje međutim po nemaru nadmašuje sva prethodna, no u dodatku donosi popis pogrešaka u izdanjima iz 1592, 1593. i 1598. Novi zavjet objavljen 1607. reprodukcija je teksta iz izdanja 1598. God. 1906. P. Hetzenauer usporedio je pojedina izdanja iz 1592, 1593. i 1598. Najviše razlika (830) našao je između prva dva izdanja i posljednjega.⁷⁶ Sljedeća rimska izdanja, koja se jedva razlikuju od izd. iz 1598, objavljena su 1618. i 1624.

Zbog sporosti posla na reviziji pojavila su se neka privatna izdanja i prije tih rimskih. Najbrži su bili louvaini teolozi. Prvo izdanje objavio je dominikanac J. Henton, a poslije njegove smrti (1566) njegovo izdanje usavršavaju louvaini teolozi pod vodstvom Luke iz Bruges. Od 1573. do 1594. pojavilo se 9 njihovih izdanja, od kojih su se onim iz god. 1583. služili rimski korektori.⁷⁷

Kojim se izdanjem služio Bartol Kašić? Na to se pitanje još ne može sa svom sigurnošću odgovoriti, ali je doneseno novih podataka koji mogu u tome pomoći.⁷⁸ To je u svakom slučaju neko od izdanja Biblije (Sixto-)Clementine, što se može razabrati po varijantama koje slijedi.

Proučavajući Kašićevo djelo, lako se dođe do uvjerenja da je zaključna misao M. Moguša u njegovu kritičkom osvrtu na filološke postavke u izdanju Kašićeva 'Hrvatsko-talijanskog rječnika' točna: »Pred nama je još mnogo, mnogo strpljivoga posla, ali prijeko potrebnoga da bi Kašićevo djelo zasjalo svojim pravim svjetlom.«⁷⁹

Riassunto

Il lavoro di B. Kašić (1575-1650) sulla traduzione croata della Bibbia finora è stato studiato relativamente poco. Partendo dalle conoscenze attuali, l'A. in questo studio fa un passo in avanti: dopo un breve sguardo storico (dati biografici elementari e contesto storico-ecclesiastico) parla sulla problematica della lingua, soffermandosi particolarmente su alcune questioni della grafia e riportando due testi paralleli presi da diverse traduzioni bibliche di Kašić (Bibbia: 1625/42, Rituale: 1640 e Lezionario: 1641), cerca di indicare nuovi punti di partenza per lo studio più complessivo della lingua di Kašić e di tutta la sua opera.

⁷⁵ Isto 2495.

⁷⁶ Usp. isto 2495.

⁷⁷ Usp. isto 2491.

⁷⁸ Veći dio tih podataka donosim u uvodnoj studiji o rukopisima priređenoj za izdanje Kašićeva prijevoda SP (Rukopisi).

⁷⁹ M. MOGUŠ, *Filološki pogled na Kašićev »Hrvatsko-talijanski rječnik«*, u: *Filologija* 18, 1990, 103-108, nav. 108.